

context of forming of the communist system (1917-1933)]. Kamianets-Podilskyi: Vydavets PP Zvaleiko D.H. Kamianets-Podilskyi: Vydavets PP Zvaleiko D.H.(in Ukr.); Morozov, A.H. & Abrazumova, O.M. (2011). Selianskyi rukh oporu posylenniu totalitarnoho rezhymu v Ukraini 1920-kh rr. [Peasant motion of resistance to strengthening of the totalitarian mode in Ukraine 1920th]. Hurzhivski istorichni chytannia: [Zb. nauk. pr.]. Vypusk 4. – Cherkasy: Vyd-vo Cherkaskoho natsionalnoho universytetu im. B. Khmelnytskoho (in Ukr.).

4. Hryhorchuk, P.S.(2012). Deiaki osoblyvosti ahrarnykh vidnosyn v Podilskii hubernii na pochatku 20-kh rr. KhKh st.[Some features of agrarian relations in the Podillya province in the early 20's of the twentieth century]. Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni M. Kotsiubynskoho, 20, 200-204 (in Ukr.); Kuzminets N.P.(2008). Silski rady Podillia na pochatku 20-kh rr. KhKh st.[Village councils of Podillia in the early 20's of the twentieth century]. Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni M. Kotsiubynskoho, 13, 275-277(in Ukr.); Loiko O.(2001). Kulturno-osvitnia robota sered silskoho naselennia Vinnychchyny v 1921-1928 rr.[Cultural and educational work among the rural population of Vinnytsya in 1921-1928 gg.]. Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni M. Kotsiubynskoho, 3, 90-95 (in Ukr.); Melnichuk O.A., & Grigorchuk P.S.(2001). Komnezamy na Podilli.[Comes in Podillia]. Vinnytsia (in Ukr.).

5. Ladyha L.I.(2012). Diialnist silbudiv v Ukraini u 20-kh rr. KhKh st.[The activities of farm farms in Ukraine in the 20's of the twentieth century]. Visnyk Luhanskoho natsionalnoho universytetu im. T. Shevchenka. Istorychni nauky, 1, 125-132.

6. Tsentralnyj derzhavnyj arkhiv hromadskykh objednan Ukrainy (dali – TsDAHOU. – F.1. – O.20. – Spr.621. – Ark.122.

7. Yurchenko AV.(1978). Rozvytok mrezhi silbudiv i khat-chytalen na Ukraini.[Development of a network of agricultural farms and hat-readers in Ukraine]. Ukrainskyi istorychnyi zhurnal, 11, 96-100 (in Ukr.).

8. Bogutsky Yu (2012). Ukrainske suspilstvo pershoi polovyny KhKh stolittia v aspekti orhanizatsii ta samoorhanizatsii kulturno-mystetskoj diialnosti[Ukrainian society of the first half of the twentieth century in the aspect of organization and self-organization of cultural and artistic activity]. Kulturolohichna dumka: Shchorichnyk naukovykh prats, 5, 7-12 (in Ukr.).

9. Oliyynyk M.P.(2015). Podillia v roky novoi ekonomichnoi polityky: politychni, sotsialno-ekonomichni ta kulturno-dukhovni protsesy (1921-1928).[Podillya in the years of the new economic policy: political, socio-economic, and cultural-spiritual processes (1921-1928)]. Kamianets-Podilskyi, 546.

10. Derzhavnyi arkhiv Vinnytskoi oblasti (dali – DAViO). – F.1. – Op1. – spr.3. – ark. 59.

11. Zemzulina N.I.(2006) Activities of the farm for the formation of the communist consciousness of Ukrainian peasants (1921-1929 gg.). Cherkasy: Ukrainian peasant. (Ukrayins'kyi selyanyn), 10, 145-148 (in Ukr.).

12. Pushuk O.I. (1957) Podillia v period vidbudovy narodnoho hospodarstva (1921-1925 rr.): Zbirnyk dokumentiv i materialiv [Podillya during the rebuilding of the national economy (1921-1925 gg.): Collection of documents and materials], Vynnytsa (in Ukr.).

13. Volovik V.F.(1987) Sotsialisticheskoe stroitelstvo na Vinnitchine: Dokumenty i materialy : (1921-1941)[Socialist construction in Vinnytsia: Documents and materials: (1921-1941)]. Odesa: Mayak(in Ukr.).

14. DAViO. – 29, 1, 290, 19.

15. DAViO. – 200, 1, 9, 229.

16. DAViO. – 254, 1, 195, 135.

17. Biuletyn Podolskoho statystycheskoho biuro (1925). '2(29). Vynnytsa (in Ukr.).

18. Revolyutsionnyy sud(1921). Visti. Orhan hubrevkomu Podillia ta hubpartkomu KP(b)U. Visti. Orhan hubrevkomu Podillia ta hubpartkomu KP(b)U, (in Ukr.).

N. Kuzmynets

BOLSHEVIZATION OF THE CULTURAL-EDUCATIONAL SPHERE IN THE PODILSKY VILLAGE IN THE 1920S

Introduction. In this article, the author, on the basis of available literature and sources, analyzed the processes of bolshevization of Podilskyi village in the 1920s. In the introduction it is noted that after the seizure of power, the Bolsheviks announced the beginning of the construction of a new society.

The main results of the study can be used in studying the history of Ukraine and the history of Podilia.

Results. The proletarian culture was designed to fulfill the great and responsible task of involving the masses in socialist construction. The network of educational establishments was presented to Podilia primarily by peasant houses and huts-reading rooms, acting in the Podilia village, one of the few means of cultural and educational work in the village. They were supposed to replace the Ukrainian "Enlightenment", whose rural centers were well known since the pre-revolutionary period. It should be noted the numerous organizational and financial difficulties that were on the way to the formation of this network. In the cultural and educational work among the Podilia peasantry prevailed dominant ideology. Hut-reading rooms and village houses were intended to form a loyal citizen's system through the total propaganda. Thanks to state support, rural houses and reading-rooms were fixed in the countryside and concentrated around all cultural and educational activities. They concentrated around reading rooms, libraries, museums and became the only centers of culture in the countryside. The Soviet-style hut-reader used as leading ideological centers, which were supposed to bring the necessary information to every inhabitant of the most remote corner of Podilskyi village. The Soviet state and the social, cultural and educational organizations that depended on it during the 1920's made every effort to agitate and propagate the existing system and sought to capture as much of their number of peasants as Podilia.

Originality. The originality of the study is that the author, on the basis of new sources, considers the under-studied problem of the role of cultural and educational institutions in the Bolshevization of the Podilskyi region.

Conclusion. The author came to the conclusion that this problem deserves further study of the role of various cultural and educational institutions in the process of establishing a totalitarian system in the state.

Key words: Podilia, Bolshevization, peasantry, village house, hut-reading room, political science work.

УДК: 930.2(045)=191.2(477.5+476)

DOI: 10.31651/2413-8142-2018-20-63-70

В.В. Нечитайло

аспірант кафедри суспільних наук, інформаційної та архівної справи Центральноукраїнського національного технічного університету

ОБИГ В УКРАЇНІ МОСКОВСЬКИХ ЄФІМКІВ ІЗ ОЗНАКАМИ: НОВІТНЯ ІСТОРІОГРАФІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті проаналізовано новітні дослідження з підготовки та проведення грошової реформи московського царя Олексія Михайловича та її наслідки для України. Встановлено обласний район із найбільшою концентрацією знахідок «єфімків з ознаками». Висунуто припущення щодо потенційної імовірності виявлення у складі скарбів фальсифікату часів побутування, або нанесення підроблених клейм на західноєвропейські

талери з метою підвищення їх до номінальної ціни примусового курсу «ефімка з ознаками».

Висловлено аргументацію щодо відсутності в грошовому обігу України мідних московських грошей крупного номіналу, а також подано об'єктивне трактування окремих етапів грошової реформи в Московії.

Виявлено недоліки у сучасних дослідженнях та подано рекомендації щодо подальшого вивчення теми.

Ключові слова: Московія, Лівобережжя, грошовий обіг, економічна експансія, ефімок з ознаками, Олексій Михайлович Романов, антикварні підробки.

Постановка проблеми. Питання грошових реформ московського царя Олексія Михайловича, зокрема планування, введення до обігу та особливості побутування «ефімків з ознаками», вже неодноразово досліджувалися нумізматами, головним чином крізь призму пан-русизму, домінуючу роль реформи відводячи на процеси приєднання території України до Росії. Викладення дійсної сутності реформ московської влади в Україні в середині XVII століття, зокрема введення до обігу «ефімків з ознаками», потребує широкого висвітлення особливо за умов прихованої агресії сучасної Росії проти України на Сході.

Розглянуте у статті питання має **тісний зв'язок із сучасними подіями**, адже залишки результатів економічної експансії проти українського грошового ринку відчутні й сьогодні. По-перше, попри зникнення СРСР як державного утворення вже більше ніж чверть століття тому, частина населення продовжує використовувати назву «рубль» щодо гривні, що є безпосереднім наслідком російського впливу, аналогічного напрямом реформ московського царя Олексія Михайловича. По-друге, в нумізматичній історіографії протягом всього періоду наукового вивчення питання грошової реформи Олексія Михайловича, зокрема щодо введення першого карбованого рубля у 1654 р. та «ефімків з ознаками» у 1655 р., лейтмотивом є очікування населенням московських грошей, які мали б спричинити на український ринок «рятівну дію», звільнивши його від «негативних впливів західноєвропейської монети». Вважаємо, що висвітлення дійсності в розглянутому в статті проблемному питанні вимагається також і викликами сучасності, адже реформування московських монет Олексієм Михайловичем, як і пізніше царівною Софією запровадження неповноцінної монети в Україні у 1686 р., варто розглядати з позиції україноцентризму та трактувати ці процеси як економічну окупацію та фінансову експансію, якої зазнав розвинутий український, проєвропейський зорієнтований грошовий ринок новими московськими монетами із завищеною номінальною ціною проти ринкового курсу, а також і взагалі фальшивих монет.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Першим в українській нумізматичній історіографії до висвітлення проблемних та раніше нерозв'язаних питань звернувся В. Шугаєвський. Він вказав на сутність нових московських монет – «ефімків з ознаками» як результату «заходів спеціального фінансового характеру» [1, 5]. Також Валентином Андрійовичем порушено питання окремих аспектів, пов'язаних із темою «ефімків з ознаками». Найбільш вагомий внесок у вивчення «ефімків з ознаками»

належить відомому радянському нумізматові І. Спаському. Окремі аспекти обігу «ефімків з ознаками» розглянули Р. Шуст, В. Кобринець та В. Коцур. Новітні дослідження теми здійснено російським нумізматом Є. Пуховим.

Автор статті ставить за **мету** вивчити розуміння новітніми дослідниками обігу монет часів грошової реформи московського царя Олексія Михайловича.

Виклад основного матеріалу. Сутністю реформи Олексія Михайловича з емісії «ефімків з ознаками» був пошук шляхів наповнення державної скарбниці. Складно не погодитись із думкою Р. Шуста про причини виникнення «ефімків з ознаками». На його думку, отримані московською скарбницею прибутки планувалися на покриття видатків на ведення війни із Річчю Посполитою, розпочатою 1654 р. [2, 170-171]. Для цього наявні накопичення у західноєвропейських крупних срібних монетах – талерах перетворили у «московські» нові гроші. Вони виготовлялися шляхом нанесення на поле талерів двох надкарбувань: із позначенням вершника зі списом (штемпель московської копійки) та клеймом у вигляді дати проведення реформи «1655». Зауважимо, що надкарбування такого великого розміру характерні для країн Європи, що за необхідності наносили на свої монети загалом невеликого розміру додаткові позначки. Нанесене ж у Москві тавро не могло бути іншого розміру, адже для його нанесення було використано вже наявні на Московському монетному дворі маточники, з яких перевели достатню кількість штемпельів для надкарбування, а також додатково виготовили пуансоні із позначенням дати.

У своїй праці В. Шугаєвський вперше вказав на таку специфічну рису нових монет, як розміщення тавра штемпеля копійки в центрі талера, а другого тавра із позначенням дати – ближче до краю. Однак головним об'єктом дослідження В. Шугаєвського була дата, позначена на таврі. Щодо цього було висунуте сміливе та неочікуване припущення, що останні 2 цифри дати можуть сприйматись не як «55», а «66», враховуючи те, що в традиції написання дати в Московії літерою «S», або «зело», позначали цифру «6». Таке припущення базувалося на цитованому дослідником альбомі власних малюнків монет, виконаного І. Шлаттером – головним суддею Монетної канцелярії, який вказував на датування монети 1666 р. Монета, на думку дослідників XIX століття, була призначена для виплати жалування військам під час тогорічної облоги Риги. Відштовхуючись від «імперіалістичних» міркувань, сучасний російський дослідник Є. Пухов пояснює появу арабських цифр у даті на «ефімках з ознаками» навмисним кроком московської адміністрації, спрямованим на краще розуміння та сприйняття такого написання дати українським населенням, коли різьбяр скопіював літеру «зело» як найбільш схожу на арабську цифру «5» [3, 53-54]. Хибність цієї позиції зумовлена наявністю в грошовому обігу України монет Кримського ханства, що несуть написи повністю далекою від місцевої традиції мовою, що ніяк не викликало труднощів у грошових розрахунках на території Гетьманщини.

В. Шугаєвським також було введено у науковий обіг скарб 1906 р. без точного місця знахідки. Обмежившись лише свідченням про Городнянський повіт Чернігівської губернії (нині – Городнянський

район однойменної області), де вміщувалось 180 монет, серед яких 50 талерів, один із яких із надкарбуваннями, дослідник приводить ілюстрацію монети з надкарбуваннями на талері єпископства Гельберштадт, карбований від імені Генріха Юлія [1, 11].

Валентином Андрійовичем також уперше у вітчизняній історіографії зазначено наявність серед відомих «єфімків з ознаками» екземплярів із дефектами: у круглому надкарбуванні відсутнє зображення вершника, а наявний лише обідок із крапок. В. Шугаєвський впевнено вказує, що монет із зображенням в круглому надкарбуванні лише вершника не було [1, 13], хоча в пізніших дослідженнях такі монети вводяться в науковий обіг І. Спаським, повторно описуючи також і цю монету [4, 5], про що буде детальніше проаналізовано нижче.

Найбільший внесок у вивчення монет із московськими надкарбуваннями часів Хмельниччини належить видатному радянському нумізматові українського походження І. Спаському. Серія його досліджень цих монет була ознаменована декількома виданнями досліджень «єфімків із ознаками» в контексті історії грошового обігу Московського царства, а також декількома редакціями зведеного каталогу всіх відомих вченому монет. Результатом багатолітньої кропіткої праці дослідника став зведений каталог «єфімків із ознаками», перша редакція якого побачила світ у 1960 р. [4].

Крупні європейські срібні монети – талери, що карбувалися протягом декількох століть у більше ніж 100 монетних центрах Західної Європи, потужно заповнили обіг українських земель, ставши його основою, що в нумізматичній науці називаються «Епохою талера» [5]. Однак московитами, зважаючи на державну заборону обігу інших від дрової копійки дрібних монет, крупні срібні європейські монети, як і золоті дукати, сприймалися переважно як сировина для ювелірної справи та карбування монет. Монетним двором у Москві зазначені монети викупувалися, перекарбовувалися у власну монету, адже Московія ще довго гостро відчувала дефіцит власних родовищ коштовних металів. І. Спаський вдало підкреслив, що для більшості населення Московії талер був взагалі невідомим, адже оперативно транспортувався на монетний двір для обміну на дровові копійки [6, 85], де перші чекала переробка на «національну» валюту.

Величезна кількість талерів ввозиться в Московії через порт в Архангельську в результаті міжнародної торгівлі. Це зафіксовано в актових джерелах. Однак свідчень їх участі в грошовому обігу не лишилося. Немає інформації стосовно скарбів хоча б із вмістом декількох монет до початку проведення реформи Олексія Михайловича [6, 86].

Перша спроба московської влади запровадити в обіг на українських землях власну монету відбулася після Переяславської Ради у 1654 р. Тоді до обігу було випущено **перші московські монетні рублі царя Олексія Михайловича** (до цього рубль побутував як рахункова одиниця), які виготовлялися поспіхом змайстрованими молотовими снарядами шляхом перекарбування західноєвропейських талерів у нові монети. І. Спаський влучно охарактеризував цей процес як *«процес на Московському монетному дворі, що не вийшов за межі технічних дослідів»* [4,

4]. Про застосування молотового снаряду свідчить і стале розташування співвідношення аверсу відносно реверсу, адже у випадку застосування техніки биття монет вручну, це співвідношення було б довільним. І. Спаський у своїй праці вказав на відправлення нових рублів у регіони Московії: В'ятку, Лізьмський острог, Сибір та інші. Це відбулося завдяки малому ефекту від їх упровадження в Україні. Зважаючи на це, до нашого часу дійшли збережені монети [6, 87]. Однак оригінальний зразок рубля Олексія Михайловича зберігся і в Україні, що, імовірно за все, сталося в результаті грошового обігу цих монет на території України. Єдиним зразком серед 38 збережених до нашого часу рублів 1654 р., що зберігається та експонується у Національному музеї історії України у Києві, є зразок, виготовлений шляхом перекарбування талеру міста Нюрнберг імператора Фердинанда III у 1637 чи 1638 рр. У тій самій експозиції представлені й монети зі скарбу Києво-Печерської Лаври 1898 р. та скарбу з с. Пекарі Канівського району на Черкащині [7, 70]. Показово, що ця експозиція історії грошового обігу України в Національному музеї історії України надихнула сучасного російського дослідника «єфімків із ознаками» Є. Пухова на поглиблене вивчення цієї теми [3, 18], про сміливі теорії якого ми наведемо нижче детальні коментарі.

І. Спаським також згадано про запровадження мідних полтін [4, 5-6], що пізніше вжилося у ті сторінки з історії грошового обігу України, що переписувались і сучасними дослідниками [2, 171]. Враховуючи той факт, що такі мідні крупні монети відсутні у знахідках із території України, а також не зберігаються у державних музеях із їх достовірним походженням, вважаємо імовірнішим факт відсутності цих монет у грошовому обігу. Водночас зберігання їх лише у провідних музеях сучасної Російської Федерації – взагалі сумнівним припущенням учених щодо його перебування в грошовому обігові. Власне І. Спаський і вказав на повернення надісланих до України пробних зразків цих монет із подальшим поверненням через несприйняття населення [6, 86]. Якщо взяти до уваги, що спершу відкарбовані мідні полтіни були відправлені у кількості декількох ящиків, а спроби їх запровадження до грошового обігу були невдалими, то цю «акцію» московитів можна також зрозуміти як таємну спробу збуту фальшивих монет на території України. Беручи до уваги обізнаність населення України з європейською монетою та наявний досвід виявлення підробок, що несуть мідну основу із подальшим покриттям шару металу білого кольору, виявити та розпізнати неповноцінну монету не складало труднощів у місця збуту стрільцями неповноцінних московських монет.

Введення в грошовий обіг «єфімків із ознаками», виготовлених шляхом нанесення на поле західноєвропейського талера двох надкарбувань, передбачало підвищення його номінальної вартості до 64 коп. Водночас московська влада викупувала талери не вище 50 коп. у купців, що торгували на Заході й повертались у Москву із крупними срібними та золотими монетами [8, 97]. І. Спаський стверджує також, що московське правління не могло *«допустити його до російського обігу просто так, було неможливо, необхідно було легко відрізнати емітований казною єфімок від забороненого «німецького». Саме тому було необхідним*

оздоблювати емітовані казною в обіг талери якою-небудь загальною впізнаваною ознакою» [8, 97]. Істинна причина появи цих монет була зумовлена гострою необхідністю запровадження крупної срібної монети в Московії, а також прагненням влади до надприбутків під час реформи. На жаль, ці об'єктивні фактори замовчуються.

І. Спаським аргументовано вказано на існування лише надкарбованих талерів, датованих не пізніше 1655 р. Водночас про «ефімки з ознаками» на талерах 1656 р., незважаючи на процес їх надкарбування і в ранні місяці 1656 року, не відомо [4, 5].

Джерелом для продукування «ефімків із ознаками» стали наявні у скарбниці в Москві талери із запасів 1649-1654 рр. У 1655 р. з Москви були відправлені купці з чітко сформованою місією «заготівлі» талерових монет для потреб виготовлення «ефімків із ознаками» [6, 87].

Найбільш часті надруки на полі альбертусталерів Іспанських Нідерландів, а також талерів курфюршества Саксонії. Професійними дослідниками також проводиться пошук «ефімків із ознаками» на талерах-основах, раніше незафіксованих в каталогах. Так І. Спаським визначено «у розшук» талери провінції Артуа та Ельзас, міста Страсбург, Мец, аббатства Мурбах-Люр, а також провінцій Тіроль та Карінтія, а також англійські крони із московськими надкарбуваннями [6, 88-89].

Не залишився поза увагою дослідників і аналіз штемпелів надкарбувань. Так, І. Спаський на основі вивчення більшості зафіксованих на середину 1980-х років «ефімків із ознаками» дійшов висновку, що всі круглі надкарбування із зображенням вершника, для нанесення якого використовувались справжні штемпелі московських дровтових копійок із іменем **Олексія Михайловича – ідентичні**, адже були виготовлені одним маточником. До того ж вчений впевнено та авторитетно стверджує: «Ніякі відмінності в аллюрі коня, формі плащу вершника та в окресленні знаку-лігатури абсолютно неможливі» [6, 83]. Однак нове дослідження «ефімків із ознаками», здійснене російським нумізмом С. Пуховим, вводить до наукового обігу факт наявності двох різних надкарбувань штемпелем копійки (Рис. 1) [9, 18].

Рис. 1. Два різновиди надкарбування штемпелем копійки на «ефімках з ознаками»

С. Пухов справедливо критикує позицію І. Спаського, вказуючи на те, що це надкарбування не було ним виокремлено в окремий тип. Він припустив, що цей тип надкарбування (який відомий на 1% всіх

зафіксованих «ефімків з ознаками») був упроваджений у виробництво на завершальному етапі реформи Олексія Михайловича [9, 19]. Можна також припустити, що причиною виникнення надкарбування цього типу є технологічний дефект виробництва або це стало наслідком тогочасної імітації московських наддруків для фальсифікації «ефімка з ознаками» з метою збуту його за номінальною ціною проти фактичної. У такий спосіб зроблено спробу порушити право монетної регалії московської влади та отримати прибуток у 28%.

Очевидно, що будь-яке масове виробництво неможливе без виробничих дефектів. Вище ми зазначали, що першим на дефекти нанесених наддруків звернув увагу український нумізмат В. Шугаєвський. Продовжив дослідження дефектів на «ефімках з ознаками» і С. Пухов, пояснюючи виникнення монет із неповним надкарбуванням, дає «/1655» обмеженим простором штемпеля, де всі цифри неможливо було вмістити [3, 52]. На нашу думку, відсутність на частині монет (як зазначає Євген Володимирович, досить незначній, всього лише 2,1%) є результатом виходу з ладу штампу в процесі експлуатації, коли частина поля із позначенням «1» могла пошкодитись.

Найстарішим надкарбованим талером, що перетворився на «ефімок з ознаками» серед зафіксованих вченими, є талер 1525 р. емісії курфюрств Саксонії [8, 101]. **Загальний обсяг емісії** визначається дослідниками як наближений до 1 мільйона одиниць надкарбованих крупних західноєвропейських монет [4, 5].

Дійсно, надзвичайно рідкісними є надкарбовані московськими надкарбуваннями половини талерів – так звані **полтіни**. І. Спаський пояснює появу цих монет процесом утилізації монет, від яких в процесі надкарбування відколовся шматок, щоб таким чином запровадити її до обігу хоча б за половину номінальної ціни [8, 98]. Російський дослідник С. Пухов надає появі «напівефімків» інше пояснення. Буцімто, розрізані навпіл талери виникали в результаті грошового обігу і фрагментувалися населенням, зважаючи на нестачу дрібних обігових монет. Половини талерів надходили до Московського монетного двору у складі партій із цілими монетами в якості наддачі для формування певної грошової суми [3, 86-87]. На поданих Євгеном Володимировичем ілюстраціях чітко видно сліди розрізання талеру в два натиски ножиць, що відобразилося на їх формі. Більше того, необхідності розрубання талерів на території їх основного ареалу обігу в населення не було, адже були поширеними та доступними дрібні фракції талерів – напівталери, четверті талерів (орти) та менші монетні номінали, що зводили до мінімуму такі операції. Також на представлених С. Пуховим ілюстраціях половин талера з надкарбуваннями чітко видно, що нанесення надкарбувань відбувалося після розрізання монети, що, на нашу думку, найбільш імовірно свідчить про спробу ввести таким чином половинну фракцію породженої реформою монети – полтіни.

Із веденням в обіг «ефімків із ознаками» **влада остерігалась початку їх фальсифікації за кордоном**, на що також сфокусував окремі позиції свого дослідження І. Спаський [8, 102]. Він припустив існування поширеної практики серед тогочасних фальшивомонетників у нанесенні на талери

фальшивих надкарбувань з метою підвищення їх номінальної вартості у межах Московії, що, на переконання вченого, могло спокусити умільців за кордоном. Припущення щодо віднесення монет із наявним клеймом дати у прямокутній рамці із заокругленими кінцями до продукції фальшивомонетників середини XVII століття Іван Георгійович робить обережно [4, 6-7]. Однак таких зразків, які можна було б впевнено віднести до продукції тогочасних фальшивомонетників стосовно «єфімків із ознаками», до сьогодні також не відомо [10, 238]. Відсутність тогочасних підробок Є. Пухов пояснює своєрідним навмисно впровадженням та продуманим кроком московської влади – використанням лише двох маточників для нанесення клейма штемпеля копійки, що давало змогу контролерам у скарбниці та простим людям легко відрізнити їх [3, 24-25]. З цим твердженням складно погодитись, адже використання лише декількох маточників для клеймування талерів пов'язане, на нашу думку, із економією виробничих потужностей, коли на монетному дворі залучали до надкарбування вже наявний інструментарій і не витрачали час та додаткові засоби на різьблення нових маточників чи пуансонів. Тим більше для населення України, де «єфімки з ознаками» отримали найбільший ареал поширення. Головним показником якості монети був наявний в ній зміст срібла, що легко можна було перевірити за допомогою пробірної каменю чи пробірних голок, не вдаючись у порівняння малюнку клейма. Наявність в той же час трьох різних клейм із датою «1655», відсутніх на початок реформи, може бути пов'язана із виготовленням їх декількома майстрами, що одночасно виконали пуансон другого надкарбування із відхиленнями у малюнку один від одного, що є природним для працівників монетарень модерної доби.

У фокусі пошуку тогочасних підробок «єфімків із ознаками» викликає полів теза Є. Пухова про те, що, *«звертаючись до історії виникнення єфімків, потрібно відзначити, що в деякому сенсі сфальсифікованими вони були від початку, тому що зміст чистого срібла у вихідних талерах в основному був рівним 50 копійкам, а після надкарбування єфімки вводили до обігу із розрахунку 64 копійки»* [3, 69]. Видається очевидним, що дослідник невдало вжив поняття «фальсифікат із минулого» та «кредитна монета», адже «єфімок із ознаками» і є власне монетою кредитного характеру.

Враховуючи високу популярність досліджуваних монет серед колекціонерів, їх **антикварні підробки** не є рідкістю в Україні та світі. І. Спаський вказує на появу таких виробів ще в кінці XIX століття [4, 9], описуючи їх у власному зведеному каталозі [8, 104], а також поширюючи інформацію про нововиявлені антикварні підробки у популярних виданнях для колекціонерів в СРСР [11, 81-82]. Щодо антикварних підробок, зауважимо, що на сьогоднішній день у більшості антикварний ринок України заповнили вироби, що імітують як талер, так і наддрук.

Противагою цьому слугує позиція російського дослідника Є. Пухова, який стверджує про незначний інтерес до колекціонування «єфімків із ознаками» у Російській імперії та Радянському Союзі, спираючись на низьку оцінку цих монет у тогочасних антикварних каталогах та необізнаність колекціонерів у темі

«єфімків із ознаками», зумовив появу детальних досліджень І. Спаського [3, 17]. Однак наявність відомих антикварних копій кінця XIX свідчить про зворотне.

Білоруським ученим В. Кобринцем на основі дослідження тогочасних архівних джерел було помічено цікаві згадки, де «єфімки» описуються не «з ознакою» (розуміючи наявність обох клейм як одну ознаку – ВН), а з «з ознаками», констатуючи кожне клеймо як окрему ознаку [12, 38-44]. Ця позиція Валерія Арсенійовича не позбавлена логіки, адже відомі «єфімки з ознаками», де через помилку майстра на монетному дворі одне із клейм не проставлене [4, 5], а також рідкісна монета із двома клеймами дати [3, 87].

Незважаючи на встановлення московською владою примусового курсу та номінальної вартості «єфімка з ознаками» у 100 дрових копійок, українське населення користувалося реальним ринковим курсом у 64 копійки. Перші спроби запровадження в Україні мідних російських монет крупних номіналів виявилися марними. Як зазначає Р. Шуст, наводячи у приклад відмову киянами та воеводою Ф. Бутурліним приймати у сплату прислані у 1658 р. мідні полтинники, що передбачалися для виплати жалування стрільцям, нові монети були повернуті до царської скарбниці [13, 155].

Актуальним є питання **ареалу поширення «єфімків із ознаками»**. І. Спаським зафіксовано більшість відомих знахідок цих монет, де основним ареалом їх побутування визначено сучасні землі українського Лівобережжя та частково Правобережжя, а також землі сучасної Білорусі, поодинокі знахідки зафіксовані також в Ютландії та Угорщині [4, 6]. Є. Пуховим введено до наукового обігу скарб із вмістом «єфімків із ознаками» з прикордоння Литви та Латвії [3, 58-61]. Дослідник також сміливо припускає, що нові московські монети *«абсолютно вільно проникали в Польщу, Прибалтику, а далі і всюди. Схоже що, Європа так і не встигла оговтатись як зіткнулась із присутністю цих монет на своїх просторах. Якщо ж говорити відверто, то витончений європейський смак навіряд чи міг не здригнутись від такого варварського поводження із своїми монетами, понівеченими грубими надкарбуваннями»* [3, 15]. Із цим амбітним твердженням складно погодитись, враховуючи відсутність достатньої кількості зафіксованих знахідок на території Західної чи хоча б Центральної Європи, не вдаючись вже у далекий від наукового стиль дослідника. До того ж, практика надкарбування монет в Європі у XVII ст. відома з часів Римської імперії, а в модерну добу була майже звичним явищем.

З моменту публікації «класичних» праць, присвячених «єфімкам із ознаками», нумізматики поповнилась новими даними щодо знахідок:

1. «єфімок із ознаками» із колекції НІЕЗ «Перяслав» введено до наукового обігу академіком Віктором Коцуром (Рис. 2) [13, 79, 14];

2. нові знахідки «єфімків з ознаками» зафіксовано Анатолієм Шостопадом на Черкащині [14, № 361];

3. робота археологічного гуртка Полтавського краєзнавчого музею дала відмінний результат – в урочищі Старі Санжари виявлено скарб із 66 талерів

та флоринів, а також 258 ортів, 177 шостаків, 71 трояк та 1561 півторак, серед яких 8 талерів мали на полі московські наддруки [15, 361-362]. Раніше Іваном Спаським також було вказано на знахідку 1909 року із Старих Санжар, де у складі тезаврації був присутній 1 «єфімок з ознаками» [4, 6];

4. «єфимки з ознаками» було також виявлено з-посеред численного за кількістю скарбу з с. Лелюхівка, Новосанжарський район Полтавської області, – повідомляють З.Зразюк та Н.Стрижакова [16, 88].

Рис. 2. «Єфімок з ознаками» на левендаальдері міста Гельдерна 16(?)2 р.; з колекції ШЕЗ «Переяслав». Інв. № 2132

Концентрація такої кількості скарбів із вмістом «єфімків із ознаками» дає змогу констатувати рекордну на сьогоднішній день кількість знахідок у межах одного населеного пункту районного значення. Попередниками в якості першості брався до уваги ширший ареал – Чернігівська область загалом, що має найбільшу кількість зафіксованих знахідок цих монет.

Погоджуємось із вдалим зауваженням В. Коцура щодо того, що «єфімки з ознаками» найчастіше зафіксовані саме у складі скарбів, попри те, що одиничні знахідки їх майже не зафіксовані [13, 77].

Враховуючи значний внесок попередників, здавалось б, складно відшукати упущені ними аспекти. Зважаючи на це, інколи нумізмати вдаються до пошуку сенсацій у найнеочікуваніших місцях. Так, російський дослідник Є. Пухов звернув увагу на те, що частина відомих «єфімків з ознаками» має плоску форму, яку він пояснює наслідком вирівнювання монет безпосередньо на монетному дворі як окремою стадією виготовлення єфімків [3, 56-58]. На справді ж, ступінь деформації в увігнутість монети після нанесення на її поле контрамарки залежить від фізичної сили удару по її полю пуансоном. Зрозуміло, що різні карбувальники не могли бити з однаковою силою та застосовувати однакові молоти. Також правдоподібнішим нам видається припущення про можливе попереднє розігрівання монет перед нанесенням контрамарок. Більше того, проводячи аналогії з відомими знахідками вирівняних візантійських трахей та гіперперонів, що здійснювалося населенням України для зручності їх використання та тезаврації, можна також припустити про аналогічне застосування вирівнювання і до «єфімків із ознаками».

Євгеном Володимировичем подальше вивчення зазначеної теми продовжено у дослідженні характеру деформації поля монети, що опинилося протилежним

зоні надкарбування, що відповідно до поверхні, на якій проводилося надкарбування, отримувало певні пошкодження, або ж залишало помітними риси малюнку талеру [3, 63-64]. Дослідник впевнено приходить до обґрунтованого висновку, вказавши, що причиною такого ефекту є старе пошкоджене ковадло, або м'якша поверхня, така як дерево. Зауважимо, що використання дерева для поверхні, на якій проводиться масивний процес із нанесення ударів молотом, є досить непрактичним, адже під тривалим тиском деревина сильно пошкоджується. Можна припустити, що такою м'якою поверхнею швидше за все була шкіра, властивості якої вже давно відомі у справі виготовлення монет, зокрема європейських середньовічних брактеатів [18].

Лейтмотивом праць І. Спаського, присвячених питанню поширення московських монет на території України, є тези щодо «російської величі» та «повернення України у склад Росії», а також відповідні постулати і щодо причин емісії «єфімків із ознаками»: *«Потрібно було створити російську монету, яка могла б бути здатна поширитись на Україні нарівні із вже наявною в обігу там іноземною монетою, адже у найближчому поході російської армії на територію дружнього, що очікував на захист та допомогу братнього народу, війська ні в чому не відчували потреби»* [6, 85]. Ця позиція висвітлена з точки зору поширеної на той час радянської пропаганди, що в умовах сьогодення може впевнено трактуватися кардинально по-іншому – як відверта експансія Московії проти України в багатьох напрямках, зокрема у сфері грошового обігу.

Висновки. Отже, підсумовуючи викладене вище, ми вважаємо конче необхідним зміну ідеологічного контексту вивчення обігу «єфімків із ознаками», акцентуючи увагу на злочинні факти фінансової агресії Московії на етапі планування реформи. Вивчення процесів обігу монет, враховуючи основний ареал на території сучасної України, має бути україноцентричним на протигагу ідеологічно заангажованим працям імперської та радянської доби, лейтмотив яких суперечить історичній дійсності.

Проаналізувавши монетні знахідки в Україні з 2000 р., з моменту початку використання приватними особами металодетекторів, жодної знахідки мідних полтін Олексія Михайловича зафіксовано не було. Це дає можливість припустити про повну відсутність їх в обігу на протигагу усталеній в українській нумізматиці історіографії думці щодо присутності цих монет, переправлених із Москви. Описані попередниками факти спроб москвитів збути надіслані з Москви мідні гроші крупного номіналу, на наше глибоке переконання, є актом збуту фальшивих грошей.

У результаті вивчення ареалу обігу та складеної попередниками топографії вивчення «єфімків із ознаками» нам вдалося встановити район найчисленніших знахідок скарбів із вмістом цих монет – Новосанжарський район Полтавської області. Це раніше було поза увагою дослідників, котрі концентрували свої зусилля на пошуки найбільших знахідок навколо Чернігівщини.

Щодо потенційної імовірності виявлення у складі скарбів фальсифікату часів побутування, або нанесення піддроблених клейм на західноєвропейські талери з метою підвищення їх до номінальної ціни примусового курсу «єфімка з ознаками», ми висунули нове припущення.

Список використаної літератури та джерел:

1. Шугаевский В. Дата на ефимках царя Алексея Михайловича. Нумизматические заметки. С.-Петербург, 1911. С. 5-14
2. Шуст Р.М. Нумизматика. Історія грошового обігу та монетної справи в Україні. Навч.пос. 2-ге вид. Київ: Знання, 2009. 376 с.
3. Пухов Е.В. Монета «ефимок с признаком». Санкт-Петербург, 2014. 136 с.
4. Спасский И.Г. Талеры в русском денежном обращении 1654-1659 годов. Сводный каталог ефимков. Ленинград: Издательство Государственного Эрмитажа, 1960.
5. Махун С., Пядышев Д. Монета талер. Історія, стиль, легенди, искусство граверов, портреты великих... Київ: Украинская академия геральдики, товарного знака и логотипа, 2014. 408 с.
6. Спасский И.Г. Исследования в Эрмитаже ефимков с русской надчеканкой 1655 г. Нумизматика в Эрмитаже. Ленинград, 1987. С. 83-90.
7. Руденко А.Д. Монетно-речовий клад з с. Пекарі. Вісник Київського університету. Серія історії та права. 1967. № 8, вип. 1. С. 70-79.
8. Спасский И.Г. Каталог ефимков 1655 г. Нумизматика и сфрагистика. Т. IV. Москва, 1971 С. 96-105.
9. Пухов Е.В. Неизвестный тип копеечного надчекана на ефимках. Петербургский коллекционер. № 5 (91). Санкт-Петербург, 2015. С. 18-19.
10. Бойко-Гагарин А.С. Фальшивомонетничество в Центральной и Восточной Европе в эпоху Средневековья и раннего Нового времени. Киев: Украинская конфедерация журналистов, 2017. 560 с.
11. Спасский И.Г. Будьте внимательны, нумизматы! Советский коллекционер. № 4. Москва, 1966. С. 81-82.
12. Кобринец В.А. К вопросу о «ефимках с признаками» в Беларуси (по материалам Актовой книги Полоцкого магистрата 1656-1657 гг.). Сборник научных трудов «Ученые записки». Т. 18. Витебск, 2014. С. 38-44.
13. Коцур В.П. Талеры и ефимок с признаками в коллекции Национального историко-культурного заповедника «Переяслав», как источник денежного обращения в Украине в XVI-XVIII веках. Acta Archaeologia Lodziensia. Nr 61. Lodz, 2016. P. 77-80.
14. НІЕЗ «Переяслав». «Ефимок з ознаками» на левендаальдері міста Гельдерна 16(?)2 р. Інв. № 2132.
15. Шостопал А. Скарби Черкащини. Черкаси: Андрощук П.С., 2007. 120 с.
16. Супруненко А.Б. Исследования на Полтавщине. Археологические открытия 1983 года. Москва: Наука, 1985. С. 361-362.
17. Зразюк З.О., Стрижакова Н. Скарб західноєвропейських на російських монет XVI – поч. XVIII ст., знайдений біля с. Лєлюхівка Новосанжарського р-ну Полтавської обл. Тематичний збірник наукових праць Музей та його колекції. Київ: «МП, ЛТД», 2003. С. 88-95.
18. Brakteaten der Stauferzeit 1138 – 1254. Deutsche Bundesbank. Frankfurt am Main, 1977. 89 s.
5. Mahun, S., Pjadyshv, D. (2014) Moneta taler. Istorija, stil', legendy, iskusstvo graverov, portrety velikih... [The thaler coin. The history, style, legends, the art of engravers, the portraits of the great...]. Kiev: Ukrainskaja akademija geral'diki, tovarnogo znaka i logotipa [in Russian].
6. Spasskij, I.G. (1987) Issledovaniy v Jermitezhe efimkov s russkoj nadchekankoj 1655 g. [The research of the efimoks with the Russian countermark in the Hermitage] Numizmatika v Jermitezhe. [pp. 83-90]. Leningrad, 1987. [in Russian].
7. Rudenko, A.D. (1967) Monetno-rechovyj klad z s. Pekari. [The coin-material treasure from Pekari] Visnyk Kyivskoho universytetu. Serija istorii ta prava, (8), 70-79. [in Ukrainian].
8. Spasskij, I.G. (1971) Katalog efimkov 1655 g. [The catalogue of the efimoks of the year 1655]. Numizmatika i sfragistika. (4), 96-105. Moskva. [in Russian].
9. Puhov, E.V. (2015) Neizvestnyj tip kopechnogo nadchekana na efimkah. [The unknown type of the kopeck countermark on efimoks]. Peterburgskij kolekcijoner. (91). 18-19. Sankt-Peterburg. [in Russian].
10. Bojko-Gagarin, A. S. (2017) Fal'shivomonetnichestvo v Central'noj i Vostochnoj Evrope v epohu Srednevekov'ja i rannego Novogo vremeni [Coin counterfeiting in Central and Eastern Europe in the Middle ages and early Modern time]. Kiev: Ukrainskaja konfederac'ja zhurnalistov. [in Russian].
11. Spasskij, I.G. (1966) Bud'te vnimatel'ny, numizmaty! [Be careful, the numismatists!] Sovetskij kolekcijoner. (4). 81-82, Moskva. [in Russian].
12. Kobrinec, V.A. (2014) K voprosu o «efimkah s priznakami» v Belarusi (po materialam Aktvoj knigi Polockogo magistrata 1656-1657 gg.). [To the question of “efimoks with the signs” in Belarus (according to the materials of the Polotsk magistrate book of the 1656-1657)]. Uchenye zapiski. (18). 38-44. Vitebsk. [in Russian].
13. Kocur, V.P. (2016) Talery i efimok s priznakami v kolekcii Nacional'nogo istoriko-kul'turnogo zapovednika “Perejaslav”, kak istochnik denezhnogo obrashhenija v Ukraine v XVI-XVIII vekah. [Thalers and the “Efimok with the signs” in the collection of the NHER “Perejaslav” as the source of the research of the monetary circulation in Ukraine in XVI-XVIII cent.]. Acta Archaeologia Lodziensia. (61). 77-80. Lodz. [in Russian].
14. Shostopal, A. (2007) Skarbi Cherkashhini [The treasures of Cherkassy]. Cherkasi: Androshuk P.S. [in Russian].
15. Suprunenko, A.B. (1985) Issledovaniya na Poltavshhine. [The investigations in Poltava region] Arheologicheskie otkrytija 1983 goda. (pp. 361-362). Moskva: Nauka. [in Russian].
16. Zraziuk, Z.O., Stryzhakova, N. (2003) Skarb zakhidnoevropejskykh ta rosijskykh monet XVI – poch. XVIII st., znaydenyi bilia s. Leliukhivka Novosanzharskoho r-nu Poltavskoi obl. [The treasure of the Western-European and Russian coins of XVI – the beginning of XVIII centuries, excavated near Lelyukhivka, Novosanzhar region in Poltava oblast]. Muzei ta yoho kolekcii. (pp. 88-95). Kyiv: III, LTD. [in Ukrainian].

References:

1. Shugaevskij, V. (1911) Data na efimkah carja Alekseja Mihajlovicha [The date on the efimok of the Tsar Aleksey Mikhailovich]. Numizmaticheskie zametki. S.-Peterburg [in Russian].
2. Shust, R.M. (2009) Numizmatyka. Istorii hroshovoho obihu ta monetnoi spravy v Ukraini. [The numismatics. The history of the mobetary circulation in Ukraine]. 2nd ed. Kyiv: Znannia [in Ukrainian].
3. Puhov, E.V. (2014) Moneta «efimok s priznakom» [The “efimok with the sings” coin]. Sankt-Peterburg [in Russian].
4. Spasskij, I.G. (1960) Talery v russkom denezhnom obrashhenii 1654-1659 godov. Svodnyj katalog efimkov [The thalers in the Russian monetary circulation, The selected catalogue of the efimoks]. Leningrad: Izdatel'stvo Gosudarstvennogo Jermitezha [in Russian].

V. Nechytailo

THE CIRCULATION OF THE “EFIMOKS WITH SIGNS” IN UKRAINE: THE NEWEST HISTORIOGRAPHY

Introduction. Particularly the question of the monetary reforms of Moscow Tsar Alexei Mikhailovich, the planning, introduction into circulation and the peculiarities of the existence of “efimoks with signs”, have been repeatedly investigated by numismatists, mainly using the prism of the pan-Rusism, with the dominant role of reform being diverted to the processes of joining the territory of Ukraine to Russia. The article analyzes the latest research on the monetary reform

of Moscow Tsar Alexei Mikhailovich and its implications for Ukraine. The presentation of the actual essence of the reforms of Moscow authorities in Ukraine in the middle of the XVII century, namely the introduction of the "euphony with signs", requires extensive coverage, especially during the latent aggression of present-day Russia against Ukraine in the East.

The purpose of this study is to identify the main shortcomings of the latest research by the latest researchers about the circulation of coins during the monetary reform of Moscow Tsar Alexei Mikhailovich and the proposed ways to correct them. The article uses general historical methods.

Results. The region with the highest concentration of the finds of "Efimok with signs" was established. Also the assumption about the potential probability of revealing the fake "Efimok with signs" as part of the treasures or the use of counterfeit stamps in Western European thalers to increase them to the "Efimok with signs" forced exchange rate nominal price is given.

Originality. The argumentation about the absence of a large denomination of Moscow's copper money in the monetary circulation in Ukraine is given, as well as a true interpretation of certain stages of monetary reform in Muscovy.

So, summing up the above, we consider it absolutely necessary to change the ideological course in the study of the circulation of "Efimok with signs", focusing on the criminal facts of financial aggression in Muscovy at the planning stage of the reform. Studying the processes of circulation of coins, taking into account the main area in the territory of modern Ukraine, we see more Ukrainian-centric, as opposed to the ideologically interconnected works of the imperial and Soviet times, the leitmotif of which is contrary to historical reality.

The drawbacks in modern researches are revealed and recommendations for further studying of a theme are given.

Key words: Muscovy, Left Bank, money circulation, economic expansion, Efimok with signs, Alexei Romanov, antique counterfeits.

УДК 477.2(058.244.237)«18–19»

DOI: 10.31651/2413-8142-2018-20-70-74

Я. Платмір

аспірант кафедри історії України Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького

УКРАЇНСЬКЕ СЕЛО НАДДНІПРЯНЩИНИ КІНЦЯ XIX – ПОЧАТКУ XX СТ. У ВІЗІІ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ: МІЖ ТРАДИЦІЄЮ І МОДЕРНОМ

Досліджено вузол складних проблем, пов'язаних із еволюцією українського селянства Наддніпрянщини, його місцем у зразках модернізаційних уявлень і способах мислення інтелігенції кінця XIX – початку (перших десятиліть) XX ст. Автор стверджує, що окремі аспекти напрацьованої тоді інтелектуальної продукції є затребуваними для розуміння сучасних суспільних процесів в Україні.

Ключові слова: візія, інтелігенція, селянство, село, Україна, Наддніпрянщина, модернізація.

Постановка проблеми. У XIX ст. в українському селі підросійської України (Наддніпрянщини) існував своєрідний аграрний лад. Він формувався протягом багатьох століть і відзначався щонайменше кількома характерними особливостями. Одна з них – етнокультурна самотність українського селянства. Загалом більшість сільських мешканців великого регіону, а в окремих його губерніях, повітах, власне селах і абсолютну більшість, становили українські (малоросійські) селяни. Вони вирізнялися способом життя, формами господарювання, манерами й узагалі культурою, до того ж відчутно відмінними

ментальними рисами, світоглядними цінностями, так і повсякденною поведінкою.

Водночас однією з головних ознак модерного суспільства, яке формувалося в Україні протягом XIX ст., було виникнення, становлення й далі зростаюча роль інтелігенції. До початку XX ст. інтелектуальне середовище зміцніло настільки, що «поступово виокремлювалося... як нова верства» [1, 16]. Лишається додати, що цей процес охоплював і сільську місцевість, де учителі, почасти лікарі (фельдшери), агрономи, ветеринари вже «оформлялися» в окремий прошарок населення. Разом із тим представники цих професій ще «не становили єдиної соціальної спільності... не відчували корпоративної єдності й власне потреби в цьому» [1, 16]. Ця обставина, на нашу думку, перешкождала їм стверджувати у своїх уявленнях стійке бачення тієї хліборобської людності, серед якої їм доводилося жити, працювати, комунікувати тощо. Так, безперечно, ці уявлення, певні рефлексії інсували (що може бути окремим предметом дослідження), але вони не мали настільки узагальненого характеру, щоб говорити про якісь стійкі образи, у тому числі образи етнічні та національні.

Тож, формулюючи проблему нашого дослідження, насамперед звертаємо увагу на інший різновид інтелігенції, який, знову ж таки, узагальнено можна назвати міським, урбанізованим, до певного ступеня відірваним від прямої причетності до сільського повсякдення. Саме ці інтелектуальні прошарки, зрозуміло, з притаманними їм освітою, науковими знаннями та «письменницьким хистом», покликані були творити нову візію українського села з усіма тими особливостями та тенденціями, які були характерними як для власне села (об'єкта), так і самої інтелігенції (суб'єкта), якими вони постали на рубежі XIX – XX ст.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Зазначимо, що інтерес до цієї проблематики в істориків, передусім українських дослідників, лишається підвищеним. Це зумовлено кількома обставинами. Насамперед тією унікальною роллю, яку судилося відіграти селянству в модерний період історії України. Вона насправді настільки значуща, що «селянський компонент» присутній фактично в усіх інтерпретаційних моделях більшості наукових шкіл.

З усього розмаїття того, що пропонує історіографія останнього десятиліття, звертаємо увагу на матеріали дискусії, яка відбулася в 2010 р. Вони опубліковані в популярному виданні «Україна Модерна» (№6) [2, 9–44]. Уважно опрацьовуючи погляди знаних науковців, А. Граціозі, Д. Бовуа, Ю. Присяжнюка, О. Михайлюка, А. Зярянюка та С. Токця, автор виокремив ті аспекти, які присвячені «стороннім» поглядам на селянство. Важливо розуміти, наскільки «інтелектуальними» вони були. Ця проблема, зокрема, до яких меж історик може в цьому разі розширювати соціально-правові горизонти, водночас кордони ідентичності тогочасної інтелігенції, лишається актуальною дотепер. Особливо цінними є міркування Д. Бовуа: «Найважливішу роль у пробудженні національної свідомості, безперечно, відігравала інтелігенція. Тільки інтелігенти були спроможні уявити подібні конструкції, «вигадати» націю, тобто всі мовні, історичні, соціологічні теорії, що надавали їй відповідну структуру» [2, 26]. Нам